

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 51, Haziran/June 2024, 151-173

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/85067>

ISSN 2791-6812

Kur'ân'da Hrc Kökünün Semantik Analizi

A Semantic Analysis of the Root h-r-j (ح-ر-ج) in the Qur'ân

Yazar Bilgisi Author Information

Metin ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ağrı, Türkiye
Asst. Prof., Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Islamic Sciences, Ağrı, Türkiye
mccetin@agri.edu.tr , www.orcid.org/0000-0001-6414-5469

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Author declares that he get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Author declares that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1415374
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
5 Ocak/January 2024	1 Haziran/June 2024

Öz

Bir metnin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için o metinde kullanılan kelime ve kavramların kullanıldığı zaman, mekân ve bağlam bilgisine sahip olmak gerekmektedir. Zira kelimeler durağan bir yapıya sahip değildir ve tarihi süreç içinde kalıp ve mana açısından değişim ve dönüşüme uğramaktadırlar. Kur'ân ise Yüce Allah'ın insanlığa gönderdiği son metindir. Bu açıdan bu metnin kelimelerinin doğru bir şekilde tahlil edilip anlaşılması, verilmek istenen mesajın doğru anlaşılmasına katkı sunacaktır. Kur'ân metninin daha iyi anlaşılması için birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden bir tanesi de semantik metottur. Bu makalenin konusu Kur'ân'da geçen h-r-c (ح-ر-ج) kökünü semantik metot yöntemiyle analiz etmektir. Yöntem olarak şu sıralama takip edilmiştir: Birinci aşamada bu kök ve türevlerinin tespit edilip, etimolojik açıdan tahlil edilmesi için Arapçada en muteber kabul edilen sözlüklerden yararlanılmış, ayrıca bu kök ve bu kökle yakın ve zıt anlamlı olan kelimelerin manalarının tespit edilmesinde bu kelimelerin geçtiği âyetlerin bağlamları göz önünde bulundurulmak suretiyle alanda söz sahibi olan tefsirlerden de istifade edilmiştir. Yapılan bu araştırma sonucunda (ح-ر-ج) kökünün en temel anlamının "bir şeylerin bir yerde birikmesi ve toplanmasından dolayı o yerin dar olması" olduğu ortaya konmuştur. Yine bu tespit neticesinde bu kökün, sık ağaçlardan oluşan dar yer, daralmak, sıkılmak, sıkıştırmak, şaşkınlık, sedye, beli incelmış zayıf deve, rüzgâr, iki şeyi birbirine şiddetli bir şekilde sürtmek, av köpeğinin payı, köpek tasması, günah, günaha zorlama ve haram olma gibi anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. Bu anlamların hepsinin de asıl mana ile uyduğu saptanmıştır. Cahiliye dönemi şiirlerinde bu kökün günah, günah işleme, günaha zorlama ve haram olma gibi anlamlarının kullanılmaması, bu kökün bu manaları İslam sonrası dönemde kazandığına delalet etmektedir. İkinci aşamada (-ح-ج-ر) kökü ile yakın anlamlı olan kelimeler tespit edilmiştir ki bunlar da maddi ve manevi anlamda darlığı ifade eden (الضيق), işlenmesi sonucunda muhabibini çeşitli zorluklarla karşı karşıya bırakan ve günah manasına gelen (الإنثم), çeşitli açılardan sıkıntı manasını barındıran (البأس), yine darlık ve sıkıntı halini ifade eden, yemin bozma ve günah anlamına gelen (الحنث) ve ihtiyaç, zorluk, güçlük, gam, üzüntü ve günah anlamına gelen (الحوّب) kelimeleridir. Üçüncü aşamada (ح-ر-ج) kökü ile zıt anlamlı olan kelimeler tespit edilmiştir. Bu kelimeler ise eti parçalarına ayırmak ve beyan edip açıklamak anlamına gelen (الشرح), yer açmak ve genişletmek gibi anlamlara gelen (الفسح) ve kişinin sahip olduğu kudret, zengin olmak, bir şeyi yapabilme imkânı olmak, kuşatmak, kapsamak ve geniş olmak gibi anlamlara gelen (الوسع) kelimelerdir. Bu kelimelerin hem sözlük manaları hem de Kur'ân'daki kullanımları üzerinde durulmuştur. Dördüncü aşamada ise (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin Kur'ân'daki kullanımları üzerinde durulmuş bu kullanımlarda bağlam açısından şu manaların kastedildiği görülmüştür: Şüphe etmek, sıkıntı/güçlük/zorluk, sıkma/daralma ve günah/günah işleme. Beşinci aşamada (-ح-ج-ر) kökü ve türevleriyle yakın anlamlılık örgüsüne sahip olan kelimelerin Kur'ân'da kullanım biçimlerine yer verilmiş bu kelimelerin sözlüklerdeki anlamlarıyla âyetlerdeki anlamları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Semantik, Etimoloji, H-r-c Kökü

Abstract

Because words are hardly static and they undergo change and transformation in form and meaning over time, it is essential to know the time, place and context in which words and concepts in a text are used so as to understand that text accurately. The Qur'ân is the last holy text sent by Allah Almighty to humanity, and

analysing and understanding the words of this text accurately can contribute to fully appreciate the intended message of the Qur'ān. Many methods are used for a better understanding of the Qur'anic verses, one of them being the semantic method. The focus of this study is to semantically analyse the root h-r-j (ح-ر-ج) in the Qur'ān. The steps below were followed to conduct the analysis: In the first step, most widely accepted dictionaries in Arabic were used to identify this root and its derivatives and to analyse them etymologically. In addition, to pinpoint the potential meanings of this root and those of its synonyms and antonyms, leading tafsīrs in the field were also used by considering the contexts of the verses in which these words occur. The results of this study revealed that the most basic meaning of the root ح-ر-ج is "the narrowness of a place due to the accumulation and collection of things in a place". The results also indicated that this root has meanings such as a narrow place with dense trees, to get narrow, to get squeezed, to compress, to be surprised, a stretcher, a weak camel with a thin waist, wind, to rub two things against each other strongly, the food for a greyhound, a dog's collar, a sin, to force someone to commit a sin and to be forbidden. It was found that all these meanings converge with the original meaning and that the meanings of this root such as a sin, to commit a sin, to force someone to commit a sin and to be forbidden were not used in the poems of the Jahiliya period. This indicates that the root acquired these meanings in the post-Islamic period. In the second step, words that are closely related to the root ح-ر-ج were identified, such as الضَّيْقُ, which denotes material and spiritual hardship, and الإِنْتِمُ, which means a sin that causes the sinner to experience various difficulties, أَلْتَبَاسُ, which means something that leads to various types hardship, الْجِدْتُ, which expresses hardship and grievance or which means to break an oath and to sin, and الحُوبُ, which means need, difficulty, hardship, gloominess, grief and sin. In the third step, the antonyms of the root ح-ر-ج were identified. These words are الشَّرْحُ, which means to cut meat into pieces and to declare or explain, أَلْفَسَحُ which means to make room for something and to expand something, and الوُسْعُ, which means to be rich, to have the ability to do something, to surround, to cover and to be wide. Both the literal meanings of these words and their uses in the Qur'ān were analysed. In the fourth step, the uses of the root ح-ر-ج and its derivatives in the Qur'ān were emphasised. It was found that the following contextual meanings were intended: to doubt, distress/hardship/difficulty, to depress/depression and a sin/to commit a sin. In the fifth step, the Qur'anic uses of the words that converge in meaning with the root ح-ر-ج and its derivatives are discussed, and the differences and similarities between the literal meanings of these words and their meanings in the Qur'anic verses are highlighted.

Keywords: Tafsīr, Qur'ān, Semantics, Etymology, the Root h-r-j (ح-ر-ج)

Giriş

Kur'ān, 610 yılında Mekke'de nazil olmaya başlamıştır. Kur'ān'ın indiği toplumun dili Arapça olduğu için doğal olarak Kur'ān da Arapça olarak nazil olmuştur. Arapça olarak inen Kur'ān anlaşılacak için başta tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi temel konular olmak üzere bütün hususları Arapların günlük hayatlarında kullandıkları kelimelerle ifade etmiştir. Bu durum da bazı kelimelerin yeni anlamlar kazanmasına, bazılarının anlam daralmasına, bazılarının da anlam genişlemesine uğramasına neden olmuştur. Yeni bir din ve medeniyetin oluşmasına öncülük eden bu kelime ve kavramların iyi anlaşılması Kur'ān'ın da iyi anlaşılmasına katkı sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında dilin yeni bir dünya görüşü ve bakış açısı kazandırdığı, sadece kurallar manzumesi olmadığı ve değerler

sistemi olduğu görülmektedir. Zira değer ölçüleri toplumda kullanılan deyimlere ve terimlere göre düzenlenmektedir.¹ Bundan dolayı Kur'ân'da geçen kelimelerin, Kur'ân'ın genel hedefleri doğrultusunda doğru bir şekilde anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Erken dönemde Kur'ân kelimelerinin manalarını sağlıklı ifade etme adına Ferrâ (ö. 207/822), Zeccâc (ö. 311/923), Ahfeş (ö. 215/830) ve Nehhâs (ö. 338/950) gibi âlimler (*Meâni'l-Kur'ân*) çalışmalarıyla bu alana katkı sağlamışlardır.² Vücûh, nezâir ve garibü'l-Kur'ân gibi çalışmalar da bu gayretin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³

Kur'ân kelimelerini tahlil eden metotlardan bir tanesi de geç dönemde ortaya çıkan semantik metodudur. Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerinde yapılan analitik çalışmadır. Bu çalışma, kelimeleri zaman içinde kazandığı manalar bakımından incelemektedir.⁴ Bu yeni metodun Kur'ân'î bir metot olduğu, bu metotla Kur'ân'ın daha iyi anlaşılacağı değerlendirilmektedir.⁵ Bu metoda göre kelimeler sahip oldukları mana açısından esas ve izafi mana olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Esas mana, kelimenin herkes tarafından bilinen manasıdır. İzafi mana ise aynı kökten gelmediği halde, içinde buldukları anlam örgüsü sisteminden dolayı ortaya çıkan manadır.⁶ Bilindiği gibi semantik metotta öncelikle incelenen kelimenin etimolojik anlamı tespit edilir. Ardından bu kelimenin etimolojik kökten itibaren bütün türevlerinin ve zaman içinde kazandığı yeni manaların analizi yapılır. Böylece kelimelerin anlam değişimleri, anlam daralmaları, anlam genişlemeleri, anlam kaymaları, anlam iyileşmeleri ve anlam kötüleşmeleri tespit edilip ortaya konulur. Yine bu metotta kelimenin anlamı siyak-sibak yani bağlam içinde ele alınmakta bu kontekst göz önünde bulundurularak kelimelerin anlamları belirlenmektedir. Bu yöntem sayesinde metinde geçen bir kelimeye farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Semantik metotta analizi yapılacak olan kelimenin, Kur'ân'da varsa eş anlamlısını veya yakın anlamlısını bulmak; kelimenin çok anlamlı olup olmadığını belirlemek, özellikle zıt anlamlılarını tespit etmek suretiyle nihaî anlama ulaşmaya çalışmak esastır.⁷ Yapılan bu araştırmada semantik metot izlenerek h-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin semantik tahlili yapılmaktadır. Bunun için öncelikle söz konusu kök ve türevlerinin etimolojik tahlili yapılarak anlamları tespit edilmiştir. Bu tespit için alanda yetkin sözlükler taranmış ve esas manasının ortaya konması adına cahiliye devri şiiirlerden istifade edilerek örnekler verilmiştir. Daha sonra elde edilen kök manadan itibaren, zaman içinde kazandığı tüm anlamların analizi yapılarak gerek bu anlamların gerekse de türevlerin içerisinde kök mananın olup olmadığına bakılmıştır. Böylece bahse konu kök ve

¹ Süheyla Bayrav, *Yapısal Dilbilimi* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998), 43.

² İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK 2/207-209; Hasan Yılmaz, *Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması* (Bursa: Kurav Yayınları, 2007), 13.

³ Mehmet Paçacı, "Tefsir'de Semantik ve Hermenötik", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usül Mes'elesi I* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 585.

⁴ Mehmet Soysaldı, "Kur'ân'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi", *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mayıs, 2001), 41; Paçacı, "Tefsir'de Semantik ve Hermenötik", *İslami İlimlerde Metodoloji/Usül Mes'elesi I*, 585.

⁵ İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'ân Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 1* (1994), 17, 20-21, 24.

⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 27-31; Celal Kırcı, *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993), 175.

⁷ Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 776-777; Soysaldı, "Kur'ân'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi", 42-43; Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem", *Hikmet Yurdu*, 6/11, (Haziran 2013/1), 112-115, 130-138.

türevlerindeki anlam değişimleri belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. Daha sonra bu kök ve müştaklarının semantik açıdan anlam örgüsünü belirleme adına bu kökle yakın anlamlılık ve zıt anlamlılık ilişkisine sahip olan kelimelere yer verilerek karşılaştırmalar yapılmıştır. Daha sonra ise bu kök ve türevleri ile bunlarla yakın anlamlı ve zıt anlamlı olan kelimelerin Kur'ân'daki kullanımına yer verilerek lügatlerdeki anlamlarıyla âyetlerdeki anlamları arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ortaya konmuştur. H-r-c (ح-ر-ج) kökü ve müştaklarının Kur'ân'daki manaları tespit edilirken âyetlerin bağlamına dikkat edilmiştir. Zira münasebet sisteminden kaynaklanan izafi anlamlar ancak bu şekilde ortaya konabilir. H-r-c (ح-ر-ج) köküyle ilgili müstakil bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Fakat Kur'ân'daki birçok kelimeyle ilgili semantik çalışmalar yapılmıştır. Bu husustaki çalışmaları burada zikretmek makalenin sınırını aşmaktadır. Bunlardan bazıları için isam veri tabanına bakılabilir.⁸

1. H-R-C (ح-ر-ج) Kökünün Etimolojik Yapısı ve Anlam Analizi

H-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin ifade ettiği anlamlar alanda yetkin lügat kitapları taranmak suretiyle ortaya konmuş ve aşağıdaki anlamlar tespit edilmiştir.

1.1. Sık Ağaçlardan Oluşan Dar Yer

H-r-c (ح-ر-ج) kökünün fiil ve mastar formu (حَرَجٌ-يَحْرُجُ-حَرَجًا) şeklindedir. Bu kökün esas/asıl anlamı bir şeylerin bir yerde birikmesi ve toplanmasından dolayı o yerde darlığın meydana gelmesidir. Zeccâc bu kökten türeyen (الْحَرْجُ) kelimesini (أَضْيَقُ الضَّيْقِ) yani darlığın ve daralmanın en üst seviyesi olarak tanımlamaktadır.⁹ Bu da söz konusu kökte şiddetli darlık ve daralma halinin olduğuna delalet etmektedir. Örneğin Araplar, sık ağaçlardan meydana gelen dar bir alanı (الْحَرْجَةُ) kelimesiyle ifade etmektedirler. (الْحَرْجَةُ) ise ağaçların sıklığı ve dallarının birbirine sarmaş dolaş olmasından dolayı içine giriş ve çıkışların neredeyse mümkün olmadığı bir alanı betimlemektedir ki bu alan akasya, böğürtlen, selem ve sedir ağaçlarından oluşmaktadır.¹⁰ Nitekim şair (أَيَا حَرْجَاتِ الْحَيِّ حِينَ) (بِذِي سَلَمٍ لَا جَادِكُنَّ رَيْبُجٌ ... تَحَمَّلُوا /Mahallenin ağaçları, onlar selem denen bu yerden göçüp gittikten sonra artık bahar asla size gelmesin) beytinde (حَرْجَاتِ) kelimesini bu anlamda kullanmıştır.¹¹ Bu beyitte şair, sevgilisinin göçüp gitmesinden üzüntü duymakta, daha önce bir araya geldikleri o sık ağaçlardan meydana gelen alana, baharın gelmesinin artık anlamsız olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kökün, günlük hayatta kullanıldığı ve fiziki manada bir yerin darlığına işaret ettiği görülmektedir.

⁸ <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Avvad Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), "Hrc", 4/84.

¹⁰ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmîrîrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, ts.), "Hrc", 3/76; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lbekî (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), "Hrc", 1/436; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, "Hrc", 4/84; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdülğafur Atâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1987), "Hrc", 1/305; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Meğâyisi'l-luğa*, thk. Muhammed Abdüsselam Harun (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979), "Hrc", 2/50; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣa*, thk. Halil İbrâhim Cefal, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 3/176; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), "Hrc", 2/234, 235.

¹¹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, "Hrc", 3/76; İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, "Hrc", 2/50.

1.2. Daralma/Sıkılma

H-r-c (ح-ر-ج) kökünün ifade ettiği diğer bir anlam ise psikolojik ve ruhsal açıdan kişinin göğsünün daralması ve sıkılmasıdır. Örneğin (رَجُلٌ حَرَجٌ) ifadesi “Göğsü daralmış adam” anlamında kullanılmaktadır. Nitekim şair (لَا حَرَجَ الصَّدْرِ وَلَا عَنَيْفٌ) “Göğsünde daralma ve baskı yoktur” derken kelimeyi bu manada kullanmaktadır.¹² Yukarıda ifade edildiği gibi Zeccâc bu kelimeyi sıkıntının zirve noktası olarak betimlemiştir. Ona göre bir yerde bu kelime kullanılmış ise orada gerçekten ciddi bir daralma ve sıkılma vardır.¹³ Çeşitli dert ve sıkıntıların, dört bir taraftan gelip insanı sarıp sarmalaması, onda göğüs daralması ve kalp sıkışması meydana getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu anlamın kök anlamla uyduğu görülmektedir.

1.3. Sıkıştırmak

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türeyen (أَحْرَجَهُ) kelimesi bir varlığı köşeye sıkıştırmak demektir. Örneğin (أَحْرَجَهُ إِلَيْهِ) “Onu zorladı ve kısıtladı” anlamına gelmektedir. (أَحْرَجَ) ise (الكَلْبِ وَالسَّبْعِ) “Köpeği ve yabani hayvanları sıkıştırdı” demektir ki burada avcının hayvanları avlamak için onları kaçamayacak şekilde dar bir alanda hapsedmesi vurgulanmaktadır. Yine (حَرَجَ الْغُبَارِ) ifadesi rüzgârın tozu toprağı bir araya getirip bir duvar dibine toplamasını ifade etmektedir. Lebîd b. Rebîa (ö. 40/661) (فَعَلَوْتُ مُرْتَقِبًا عَلَى ذِي هَبْوَةٍ) ... حَرَجًا إِلَى أَعْلَامِهِنَّ فَتَأْمُمُهَا /Düşmanı gözetlemek için yüksek bir yere çıktım, şiddetli toz topraktan dolayı bayraklarını bile göremedim) beytinde kelimeyi bu anlamda kullanmıştır.¹⁴ Bu kullanımlar, söz konusu kökün içerdiği bir araya getirme, biriktirme ve toplama manasını vurgulamaktadır. Zira rüzgâr tozu toprağı toparlayıp bir alana sıkıştırmaktadır.

1.4. Şaşırmak

H-r-c (ح-ر-ج) kökü (تَحْرَجُ الْعَيْنُ/Göz) kelimesiyle birlikte (تَحْرَجُ الْعَيْنُ) şeklinde kullanıldığında şaşırma ve baka kalma anlamına gelmektedir. Buna göre göz, gördüğü güzellikler karşısında şaşırır, bu esnada gözde ne kırpma ne de hareket görülür. Şair Zürrümme (ö. 117/735) (وَتَحْرَجُ الْعَيْنُ فِيهَا حِينَ تَنْتَقِبُ) /Peçeyi kaldırdığı zaman gözün sevinci artar, peçeyi kapattığında ise gözün şaşkınlığı daha da artar) beytinde bu manayı vurgulamaktadır.¹⁵ Bu kullanımda gözlerin bakışları sıkılaştırması ve odaklanması dikkate sunulmaktadır ki bu anlam esas manayı barındırmaktadır.

1.5. Sedye

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türeyen (الْحَرْجُ) kelimesi ölü veya hastanın taşındığı iç içe geçmiş tahtadan yapılan yatak veya sedye anlamında bir isimdir. İmruülkays (ö. 540?) (فَأَمَّا)

¹² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, “Hrc”, 3/76; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Hrc”, 4/84; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “Hrc”, 2/233; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-‘kâmûs*, thk. Komisyon, (by.: Dâru'l-Hidâye, ts), “Hrc”, 5/474.

¹³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Hrc”, 4/84.

¹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, “Hrc”, 3/77; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, “Hrc”, 1/436; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Hrc”, 4/84; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 3/461; Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk Muhammed Basil, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), “Hrc”, 1/178; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “Hrc”, 2/234.

¹⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Hrc”, 4/85; Cevherî, *eş-Şihâh*, “Hrc”, 1/307; İbn Fâris, *Meḳâyisi'l-luğa*, “Hrc”, 2/50; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, “Hrc”, 2/234.

كَلَقَرَّ تَخْفُقُ أَكْفَانِي /Sen Cabir'le yaptığım yolculuğumda, beni tahta bir sedyenin üstünde görseydin, elbiselerimin sağa sola savrulduğunu görürdün) beytinde kelimeyi bu manada kullanmıştır.¹⁶ Sedyenin imalatında tahtaların bulunup bir araya getirilmesi sonra da bu tahtaların iç içe geçirilmesi sıkma ve daraltma anlamını ifade etmektedir ki bu mana da söz konusu kök mana ile uyuşmaktadır.

1.6. Beli Zayıf/İnce Deve

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türeyen (حَرْجٌ) ve (حُرْجُوجٌ) kelimeleri Arapça deve anlamına gelen (النَّاقَة) kelimesiyle kullanıldığında farklı bir anlam ortaya çıkmaktadır. Buna göre (حَرْجٌ) veya (نَاقَةٌ حُرْجُوجٌ) demek, binek olarak kullanılmayan ve çifte sürülmeyen aksine iyice beslenmesi için serbest bırakılan deve demektir. Şair Lebîd (حَرْجٌ فِي مِرْفَقَيْهَا كَالْفَتْلِ) /Ayakları iyice semiz olmuş deve) beytinde kelimeyi bu manada kullanmıştır.¹⁷ Bu beyitte iyice zayıflamış ve kemikleri birbirine geçmiş olan devenin binek olarak ve günlük işlerde kullanılmaması neticesinde iyi beslendiği ve semiz hale geldiği vurgulanmaktadır. Bazı dilcilerin (حَرْجٌ) ifadesini (النَّاقَة الضَّامِرَة) “zayıf deve” şeklinde açıklaması da bu anlama delalet etmektedir. Buna göre devedeki et ve kemiğin birbirine geçmesi bir darlığı ifade etmektedir.¹⁸

1.7. Rüzgâr

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türeyen (الْحُرْجُوجُ) kelimesi şiddetli esen soğuk rüzgâr anlamında da kullanılmaktadır. Şair Zürrümme (... مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ،) أَنْقَاءُ سَارِيَةٍ حَلَّتْ عَزَالِيهَا، / Gecenin sonunda çok sert esmeyen bir rüzgâr ve yumuşak yağan yağmur onları kum gibi dümdüz etti)¹⁹ beytinde kelimeyi bu anlamda kullanmıştır. Şiddetli esen rüzgârda bir sıkma ve daraltma anlamı bulunması nedeniyle bu kullanım da esas mana ile uyuşmaktadır.

1.8. Dişleri Gıcırdatmak

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden sülasi mücerret birinci baktan fiil olan (حَرْجٌ-يَحْرُجُ- حَرْجًا) bir şeyi birbirine sürtmek manasına gelmektedir. Örneğin (حَرْجُ الرَّجُلِ أَنْيَابَهُ) “Adam öfkeden dolayı dişlerini gıcırdatıyor” anlamındadır. Şair (... لِأَبْطَالٍ) وَيَوْمَ تُحْرَجُ الْأَصْرَاسُ فِيهِ / Ve öyle bir gün ki öfkeden dolayı kahraman savaşçılar dişlerini gıcırdatıyor ve içlerinden ateş çıkarıyorlardı) beytinde bu manada kullanmıştır.²⁰ Burada da dişlerin sıkılması anlamı vardır ki bu da kökün temel manasıyla uyumludur.

1.9. Av Köpeğinin Payı/Nasip

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türemiş bir kelime olan (أَخْرَاجٌ: حِجْرٌ) ise avcılıkta kullanılan av köpeğine verilen payı/nasibi ifade etmektedir. Şair Tırimmâh (ö. 125/743), (لِرَبِّ الْكِلَابِ يَصْطَفِدُهُ) ... وَالْحِجْرُ /Yaban arısı gibi hızlıca ava saldırıyorlar. Halbuki asıl av/pay, köpeklerin sahibinin kendisine ayırdığıdır) beytinde kelimeyi bu mana

¹⁶ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, “Hrc”, 1/436; İbn Fâris, *Meşkâyi'si'l-luğa*, “Hrc”, 2/50; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hrc”, 2/235.

¹⁷ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Hrc”, 3/77; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, “Hrc”, 1/436; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Hrc”, 4/86; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hrc”, 2/235;

¹⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, “Hrc”, 1/305; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Hrc”, 5/474.

¹⁹ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, “Hrc”, 1/178; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hrc”, 2/235.

²⁰ İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 4/82; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Hrc”, 2/235;

da kullanmıştır.²¹ Burada av köpeklerinin avı kapmak için hızlı koşmaları ve birbirlerinin alanlarını daraltmaları anlamı açısından esas manayla uyumlu olduğu ifade edilebilir.

1.10. Köpek Tasması

Yine H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türemiş olan (أَخْرَجَ وَحِرْجَةً: حِجْرُ) kelimesi (قِلَادَةُ كَلْبٍ) yani köpek tasması şeklinde açıklanmaktadır. Şair A'sâ (ö. 7/629), (بِتَوَاشِيَةِ عُضْفٍ يُقَلِّدُهَا) (فَوْقَ مُتُونِهَا لَمْعٌ ... فَوقَ مُتُونِهَا لَمْعٌ) Hareketli ve kulakları aşağı inmiş, boyunlarında tasma ve sırtlarında kuyrukları kalkmış bir şekilde 'köpekler hızlıca saldırıyorlardı'.²² Bu beyitte şair kelimeyi köpek tasması anlamında kullanmaktadır. Ayrıca bu kelime çocukların boyunlarına takılan boncuk, elbisenin asıldığı ip gibi manalara da gelmektedir.²³ Tasmanın yapımında kullanılan iplerin birbirine sıkıca geçirilmesi esas manayla uyumaktadır.

1.11. Günah

H-r-c (ح-ر-ج) kökünden türeyen (الْحَرَجُ-الْحَرَجُ) kelimeleri sözlüklerde (الْإِثْمُ) yani günah kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. (الْحَارِجُ) ise ismi fail olup günahkâr anlamındadır.²⁴ Ormandaki ağaçların sıklığı alanda daralmaya sebep olmakta; kişinin günah işlemesi de kalbinde daralmaya neden olmaktadır. Bundan dolayı (الْحَرَجُ) kelimesine (الْإِثْمُ) manası verilmiştir.²⁵ Günah işleme, manevi anlamda bir sıkıntıya delalet ettiği için bu mana mecazidir.²⁶ Cahiliye devri şiirlerinde (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin (الْإِثْمُ) anlamında kullanılmaması bu kelimenin İslam döneminde yeni bir anlam kazandığına işaret etmektedir.²⁷

1.12. Günaha Zorlama/ Günah İşletirme

H-r-c (ح-ر-ج) kökü, if'âl babında (أَخْرَجَ-يُخْرِجُ-إِخْرَاجًا) şeklinde gelmekte ve "günaha sokma/sürüklenme ve günah işletirme" anlamına gelmektedir.²⁸ Kişiyi günaha sokma eyleminde bir zorlama, daraltma ve sıkıştırma anlamı bulunmaktadır ki bu anlam da söz konusu kökün esas anlamıyla uyumlu gözükmektedir. Arapçada bazı kelimelerin lafızları ile manaları arasında bir zıtlık bulunmaktadır ki bu kökten türeyen (تَخْرَجُ) fiil formu da bu şekildedir. Örneğin (رَجُلٌ مُتَخَرِّجٌ) ifadesi "günah işleyen" değil "kendisini günah işlemekten uzak tutan kişi" anlamındadır.²⁹

1.13. Haram/Yasak Olmak

H-r-c (ح-ر-ج) kökü haram olma ve yasak olma manasına da gelmektedir. Örneğin (خَرَجَ عَلَيْهِ السُّحُورُ) henüz sahur yapmamış olan bir kişinin, vaktin darlığından dolayı sahur yapmasının haram/yasak olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca (حَرَجَ عَلَيَّ ظَلْمُكَ) "Senin bana

²¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, "Hrc", 4/85; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Hrc", 1/306; İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, "Hrc", 2/50; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "Hrc", 1/178; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Hrc", 2/236.

²² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, "Hrc", 3/77; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Hrc", 1/306; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "Hrc", 1/178; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Hrc", 2/235;

²³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, "Hrc", 4/85; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Hrc", 1/306;

²⁴ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, "Hrc", 3/76; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Hrc", 1/305; İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, "Hrc", 2/50; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Hrc", 2/233;

²⁵ İbn Fâris, *Meğâyisi'l-luğa*, "Hrc", 2/50.

²⁶ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "Hrc", 1/178; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "Hrc", 5/474.

²⁷ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, "Hrc", 1/178.

²⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, "Hrc", 3/76; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Hrc", 1/305; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Hrc", 2/233;

²⁹ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, "Hrc", 3/76;

haksızlık etmen haramdır/yasaktır” ifadesi de bu anlama delalet etmektedir.³⁰ (اللَّهُمَّ إِنِّي أَعِزُّ حَقَّ الضَّعِيفِينَ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ) “Allah’ım! İki zayıf kimsenin, yetimle kadının hakkını yemekten şiddetle sakındırıyorum.”³¹ Hadisindeki (أَعِزُّ) kelimesi yasaklamak ve haram kılmak anlamında kullanılmıştır. Ayrıca İbn Abbâs, En’âm sûresi 6/138. (وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْتُ حِجْرًا) âyette yer alan (حِجْرًا) kelimesini (حِجْرًا) şeklinde okuyarak kelimeye “haram” manasını vermiştir.³²

2. H-r-c (ح-ر-ج) Kökü ve Türevleriyle İlişkili Kelimeler

Yukarıda H-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinde meydana gelen anlam değişim ve dönüşümlerine yer verildi. Buradaki anlam örgüsü göz önüne alındığında bu kökün (الضَّبِيقُ), (الائِثْمُ), (الْبَأْسُ), (الْحِنْتُ), ve (الْحُوبُ) kelimeleriyle yakın anlamlı olduğu; (السَّرْحُ), (الْفَسْحُ) ve (الْوَسْعُ) kelimeleriyle de zıt anlamlı olduğu görülmektedir.

2.1. H-r-c (ح-ر-ج) Kökü ve Türevleriyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

2.1.1. الضَّبِيقُ

Daralmak, dar gelmek, darlaşmak, bıkmak, kaygılanmak, sıkıntıya düşmek ve sıkışık olmak gibi anlamlara gelen (الضَّبِيقُ) kelimesinin mazi ve müzarisi (ضاق-يضيقُ) şeklinde olup mastarı (ضَبِيقًا ve ضَبِيقًا) şeklinde gelmektedir.³³ Bu kökten türeyen (الضَّبِيقُ) kalbin ve mekânın daralmasını ifade ederken (الضَّبِيقُ) cimrilik ve eli sıkı olmayı ifade etmektedir.³⁴ Ferrâ’ya göre (الضَّبِيقُ) kelimesi kalbi sıkın her şeyi ifade etmektedir ki bunda genişleme olmaz. (الضَّبِيقُ) ise kapı ve elbise gibi daralması ve genişlemesi mümkün olan durumlarda kullanılmaktadır.³⁵ Buna göre (الضَّبِيقُ) kelimesi (السَّعَةِ) kelimesinin zıt anlamlısıdır ki (السَّعَةِ) kelimesi genişlik anlamındadır.³⁶ Bu kökten türeyen kelimeler ve kazandıkları anlamlar şunlardır: (الضَّبِيقُ) fakirlik, kişinin maddi durumunun düşük olmasını ve kalben bir şeye şüpheyle yaklaşmayı ifade etmektedir.³⁷ (ضاق الرجلُ) kişinin cimriliğine işaret etmektedir ki bu da aslında bir darlık manası barındırmaktadır.³⁸ (ضِيقٌ بِهِ دَرْعًا) birisinden usanmak, zor ve meşakkatli olmak; (تَضايقُ القومِ) bir grup insanın bir mekânda sıkışması anlamına gelmektedir.³⁹ (المضيقُ) dar olan mekân ve işler; (ضايقَه) birini zor ve güç bir duruma

³⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, “Hrc”, 4/85; Cevherî, *eş-Şihâh*, “Hrc”, 1/307; İbn Fâris, *Mekâyisü’l-luğa*, “Hrc”, 2/50; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 4/59; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, “Hrc”, 1/179; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Hrc”, 2/234, 235;

³¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Halep: Mektebü’l-Matbuâtü’l-İslâmiyye, 1986) “İşretü’n-nisâ” 64, (5/363).

³² Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, “Hrc”, 4/86;

³³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/208, 209; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, “Dyğ”, 26/46.

³⁴ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dârü’l-İlm ve’s-Sekâfe, ts), 1/312.

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/208; Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, “Dyğ”, 26/46.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/208; Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Miṣbâhu’l-münîr fi ğaribi’s-şerhi’l-kebîr li’r-Râfi’î* (Beyrut: Mektebetü’l-İlmiyye, ts), “Dyğ”, 2/367; Ebû’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, (Beyrut: Dârü’l-Kalem, 1412), “Dyğ”, 513.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/209; Ebû’t-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muḥîṭ*, thk. Komisyon (Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 2005), “Dyğ”, 902.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/209; Feyyûmî, *el-Miṣbâhu’l-münîr*, “Dyğ”, 2/367.

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “Dyğ”, 10/208, 209.

sokmak demektir.⁴⁰ Yapılan bu açıklamalardan da görüldüğü gibi (الْحَرْجُ) ve (الضَّبْقُ) kelimeleri mana itibariye birbirine çok yakındır. Öyle ki daraltma ve sıkıştırma manasında olan bu iki kelime telaffuz edilirken bile ağızda bir daralma ve sıkışma hissedilir.⁴¹

2.1.2. الأئِمُّ

Günah işlemek, günaha düşmek ve helal olmayan bir şeyi yapmak gibi anlamlara gelen (الأئِمُّ) kelimesi (أئِمٌّ-يَأْتِمُّ-إئِمًّا) kökünden türemiştir.⁴² Bu kelimenin esas manası ise ağır davranmak, yavaş olmak, ihmal etmek ve gecikmektir. Yavaş hareket eden deve anlamındaki (نَاقَةٌ آئِمَّةٌ) bu anlama işaret etmektedir. (الأئِمُّ) kelimesi de bu kökten türeyerek hayırdan geri kalan, hayır yapmakta ağır davranan anlamı kazanmıştır.⁴³ (تَأْتِمُّ) kişinin günahından tevbe etmesi ve bağışlanma dilemesi demektir.⁴⁴ Bu kökün sülasi birinci bapta kullanımını farklı bir manayı içermektedir. Buna göre (أَتَمَّ يَأْتِمُّ إِتْمًا وَأَتَامًا) bir fiili başkası için günah olarak kaydetmek ve yazmak manasındadır. Örneğin (وَأَتَمَّهُمُ (الْأَتَامُ) "Allah falan hususu onun için günah olarak yazdı." anlamındadır.⁴⁵ (اللَّهُ فِي كَذَا) kelimesi günah işlemenin karşılığı olarak verilecek cezayı ifade etmektedir.⁴⁶ (الأئِمُّ) bazılarında göre içki manasında olmakla beraber bu mana pek revaç görmemiştir.⁴⁷ (الأئِمُّ) facir, günahkâr⁴⁸ veya çok yalancı anlamındadır.⁴⁹ Bu kelimenin devamlı surette günah işlemeyi ifade ettiği de belirtilmektedir.⁵⁰ Arap dil âlimi, edip ve fakih olan Ezherî'nin (ö. 370/980) bu kelimeyi (الْحَرْجُ: المَأْتِمُّ، وَرَجُلٌ حَارِجٌ: أئِمٌّ) şeklinde açıklaması da iki kelime arasındaki anlam yakınlığına delalet etmektedir.⁵¹

2.1.3. البأسُ

Savaş, sıkıntı, şiddet ve ıstırap gibi anlamlara gelen (البأسُ) kelimesi (بُؤْسًا-وَبُؤْسِي) - (بُؤْسًا-وَبُؤْسِي) babından gelmektedir. Bu kökten türeyen (البأساء) mastarı savaş, sıkıntı ve ıstırap; (البأس) ismi faili kendisine bela gelen kişi; (البأسُ) mastarı ise hem azap hem de savaştaki şiddet anlamındadır.⁵² Bu kök (بَيْسٌ-يَبِئْسُ-بُؤْسًا-بُؤْسًا-وَبِئْسًا) şeklinde de gelmektedir ki bu da kişinin ihtiyacının çok olması yani fakirlik anlamını ifade etmektedir.⁵³ (بَيْسٌ) kelimesi genel anlamda bir şeyi yermek ve kötülemek için kullanılır.⁵⁴ Bu kelime sıfat olarak kullanıldığında farklı anlamlar kazanmaktadır. Örneğin (رَجُلٌ بَيْسٌ)

⁴⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "Dyğ", 902.

⁴¹ Mehmet Keleş, "Kur'an Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2023), 186.

⁴² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, "Esm", 8/250; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/5.

⁴³ İbn Fâris, *Meḳâyisü'l-luġa*, "Esm", 1/60; Râġıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "Esm", 63; Askerî, *el-Furûku'l-luġaviyye*, 181, 182.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/5; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "Esm", 31/186.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/5.

⁴⁶ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, "Esm", 15/116; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/6.

⁴⁷ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, "Esm", 15/116; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/6.

⁴⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, "Esm", 15/116; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Esm", 12/6.

⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "Esm", 1074.

⁵⁰ Askerî, *el-Furûku'l-luġaviyye*, 233.

⁵¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, "Hrc", 4/84.

⁵² Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, "Bes", 7/316; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Bes", 6/20; Cevherî, *eş-Şihâh*, "Bes", 3/906.

⁵³ Cevherî, *eş-Şihâh*, "Bes", 3/907; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "Bes", 6/20.

⁵⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, "Bes", 3/907; Râġıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "Bes", 153.

güçlü adam; (عَدَابٌ بئيس) ise şiddetli azap anlamındadır.⁵⁵ (لَا بَأْسَ عَلَيْكَ) yani “Sana teminat veriyorum, senin için sıkıntı olmaz” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁶ İncelenen bu kökte iki mana bulunmaktadır. Birincisi şiddet, zorluk ve sıkıntı; diğeri ise fakirlik ve muhtaç olma. İki mana itibarıyla de bu kelimenin (الْحَرْجُ) kelimesi ile yakın anlamlı olduğu ifade edilebilir. Zira savaş, içinde her türlü sıkıntıyı barındıran bir haldir. Fakirlik hali de bir başka sıkıntı ve meşakkat durumudur. Belâgat âlimi Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239), (وَلَا حَرْجَ: لَا بَأْسَ وَلَا إِثْمَ عَلَيْكُمْ) (حَرْجَ) hadisindeki (حَرْجَ) kelimesini (حَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرْجَ) şeklinde açıklaması bu kelimelerin yakın anlamlı kelimeler olduğuna delalet etmektedir.⁵⁷

2.1.4. الْحِنْثُ

Günah ve yeminden caymak gibi anlamlara gelen (الْحِنْثُ) kelimesi (حِنْثًا وَحَنْثًا) fiil kökünden türemiştir.⁵⁸ Ayrıca bu kökten türeyen (الْحِنْثُ) gerçeğe aykırı beyanda bulunmak, haktan batıla, batıldan hakka meyletmek, kötülük yapmak, şirk koşmak, mecazen ergenliğe ermek anlamında olup; (تَحَنَّتْ) ise lafız-mana zıtlığı bağlamında “ibadet etmek ve putlardan uzaklaşmak” anlamındadır.⁵⁹ Lugat âlimi ve şiir râvisi İbnü'l-A'râbi'nin (ö. 231/846), (الْحِنْثُ) kelimesini (الْحِنْثُ وَهُوَ الْإِثْمُ وَالْحَرْجُ) şeklinde açıklaması bu üç kelimenin yakın anlamlı olduğunu göstermektedir.⁶⁰

2.1.5. الْحُوبُ

Ḥ-v-b (ح-و-ب) kökünün mazi, muzari ve mastarları (يَحُوبُ-حُوبًا-حَوْبَةً-حَيْبَةً-وَحَيَابَةً) Ḥ-v-b (ح-و-ب) kökündedir. Bu kökten türeyen (الْحُوبُ), (الْحَوْبُ) ve (الْحُوبُ) kelimeleri devenin harekete geçip yürümesi için onu azarlamak maksadıyla söylenen sözü ifade etmektedir.⁶¹ Yine bu kelimedenden türeyen (الْحُوبُ) kelimesi (الْإِثْمُ الْكَبِيرُ) yani “büyük günah”; (الْحَوْبَةُ) ise ihtiyaç, hüznün ve anne yüreğinin hassasiyeti manasına gelmektedir.⁶² (الْحُوبُ) kelimesi ayrıca nefis, çaba, ihtiyaç, gam, üzüntü, sıkıntı, zorluk, acı, helak, bela, hastalık ve vahşet gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁶³ Bu kelimedeki “ihtiyaç” sahibini günah işlemeye sevk eden ihtiyacı ifade etmektedir.⁶⁴ Görüldüğü gibi (الْحُوبُ) kelimesinin günah, ihtiyaç, zorluk, güçlük ve sıkıntı anlamı içermesi açısından (الْحَرْجُ) kelimesiyle yakın anlamlı olduğu ifade edilebilir.

2.2. Ḥ-r-c (ح-ر-ج) Kökü ve Türevleriyle Anlam Zıtlığı Olan Kelimeler

⁵⁵ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, “Bes”, 2/1022, 1093; Cevherî, *eş-Şihâh*, “Bes”, 3/907; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Bes”, 6/20.

⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Bes”, 6/20.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Bes”, 2/233; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Ḥnş”, 5/480.

⁵⁸ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Ḥnş”, 3/206; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Ḥnş”, 3/206; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥnş”, 2/138; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Ḥnş”, 5/223.

⁵⁹ Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, “Ḥnş”, 1/217; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Ḥnş”, 4/277, 278; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥnş”, 2/138; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Ḥnş”, 5/223.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥnş”, 2/139; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Ḥnş”, 5/223.

⁶¹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Ḥvb”, 3/310; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 2/170; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Ḥvb”, 5/173; Cevherî, *eş-Şihâh*, “Ḥvb”, 1/116; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥvb”, 1/338, 340.

⁶² Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Ḥvb”, 3/310; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Ḥvb”, 5/173; Cevherî, *eş-Şihâh*, “Ḥvb”, 1/116; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥvb”, 1/338, 340.

⁶³ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Ḥvb”, 5/173; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Ḥvb”, 1/338; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, “Ḥvb”, 77.

⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “Ḥvb”, 261.

2.2.1. الشَّرْحُ

Ş-r-ḥ (ش-ر-ح) kökünün fiili formu (شَرَحَ-يَشْرَحُ-شَرْحًا) şeklinde olup manası “eti parçalara ayırmak için yaymak” demektir. (شَرَحْتُ اللَّحْمَ) ifadesi “eti kesip parçalarına ayırdım” anlamındadır.⁶⁵ Bu kökten türeyen (الشَّرْحُ) kelimesi beyan edip açıklamak, izah etmek, açmak, anlamak ve keşfetmek anlamındadır. Yine bu kökten müştak olan (التَّشْرِيحُ) kelimesi eti kemikten ayırarak parçalara ayırmak demektir.⁶⁶ Günlük yaşamda bu anlamlara gelen bu kelime, İslam sonrası farklı bir mana kazanmıştır. Örneğin (شَرَحَ اللَّهُ) (صدره) ifadesi “Allah onun kalbini, hakkı kabul etmesi için genişletti” anlamındadır.⁶⁷ (شَرَحَتِ الْغَامِضُ) bir şeyi tefsir etmek demektir.⁶⁸ Bu göre şerh, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek, anlaşılması zor yerlerini izah etmek anlamındadır.⁶⁹ Kur'ân'da bu kök ve türevleri 5 yerde geçmektedir.⁷⁰ Nahl sûresi 16/106. âyette bu kelime, “Kalbini küfrü kabul etmek için açmak” manasında olumsuz olarak kullanılmıştır.⁷¹ Bu kelime, kişinin tercih ederek ve severek inkârı kabul etmesini yani küfrü imana tercih etmesini de ifade etmektedir.⁷² Taha 20/25'te dua formunda göğsün genişlemesi ve açılması anlamında kullanılmıştır. Bu âyette kullanılan şerh etmek, Hz. Musa'nın “Allah'tan aldığı vahyi iyice bellemesi ve firavun karşısında muhtaç olduğu cesaret” olarak tevil edilmiştir.⁷³ Zümer 39/22 ve En'âm 6/125'teki şerh ise kişinin kalbinin “kabul kastiyle” İslam'a açılmasını ifade etmektedir.⁷⁴ İnşirah 94/1'deki şerh ise kalbin açılması ve yumuşaması olarak tefsir edilmiştir.⁷⁵ İfade edilen bu bilgiler (الشَّرْحُ) kelimesinin (الْحَرْجُ) kelimesinin zıt anlamlısı olduğunu göstermektedir.

2.2.2. أَلْفَسَحُ

Bu kelimenin kök harfleri f-s-ḥ (ف-س-ح)'dir. Bu kelimenin iki fiil formu bulunmaktadır. Birincisi (فَسَّحَ-يَفْسُحُ-فُسْحًا و فُسَاحَةً) olup mekândaki fiziki genişliği ifade etmektedir. Örneğin (بَلَدٌ فَسِيحٌ) “geniş belde” kullanımları bu babtan gelmektedir. Bu kökün diğer fiil formu ise (فَسَّحَ-يَفْسُحُ-فُسْحًا و فُسُوحًا) şeklinde olup geniş olma, yer açma ve bir şeyi yapma imkânı elde etme gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁶ Her iki formu da genişliği ifade eden bu kelime mana itibariyle darlık ve sıkıntı anlamına

⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “Şrh”, 449.

⁶⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Şrh”, 3/93; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Şrh”, 4/107; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Şrh”, 2/497;

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Şrh”, 2/497.

⁶⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, “Şrh”, 1/378.

⁶⁹ Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, 58.

⁷⁰ Muhammed Fuâd Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l- Marife, 2012), 119, 621, 924, 1005.

⁷¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*. thk. Said Lihâm (b.y.: y.y., ts), 221;

⁷² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 17/304.

⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/299;

⁷⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/278;

⁷⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil eş-Şelebî, (Kahire: Dâru'l-Misriyye, ts), 3/275; İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, 460; Geniş bilgi için bk. Mehmet Keleş, *Kur'ânî Bir Kavram Olarak İnşirâh* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 19-30;

⁷⁶ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'ayn*, “Fsh”, 3/93; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, “Fsh”, 4/190; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “Fsh”, 2/543; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, “Fsh”, 7/16.

gelen (الْحَرْجُ) kelimesinin zıttıdır. Bu kelime kökü Kur'ân'da sadece Mücadele sûresinde şu şekilde geçmektedir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ) / *Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda "Yer açın" dediğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin*. Müfessirler söz konusu kelimeleri yer açmak ve yeri genişletmek olarak tefsir etmişlerdir.⁷⁷

2.2.3. الوُسْعُ

Harec kelimesinin zıt anlamlısı olan v-s-'a (و-س-ع) kökünün iki fiil kalıbı bulunmaktadır. Birincisi (وَسِعَ-يَسِعُ-سَعَةً) ikincisi ise (وَسِعَ-يَسِعُ-سَعَةً) şeklindedir. Bu kökün asıl anlamı "kişinin sahip olduğu kudret" demektir. Kudretten maksat ise kişinin sahip olduğu maddi imkânlardır. Örneğin (أَوْسَعَ الرَّجُلُ) ifadesi kişinin maddi açıdan genişliğe kavuşması ve zengin olması anlamındadır.⁷⁸ Bu kök ikinci olarak bir şeyi yapabilme ve gerçekleştirebilme imkânı ve gücünü tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu açıdan (مَا أَسَعَ ذَاكَ) ifadesi "Benim buna gücüm yetmez" anlamındadır. Bu kelimenin diğer bir anlamı ise kuşatmak, kaplamak ve içine alacak kadar geniş olmak demektir. Örneğin (وَسِعَتْ رَحْمَةُ اللَّهِ كُلَّ شَيْءٍ) "Allah'ın rahmeti her şeyi içine alır" ifadeleri bu anlamda kullanılmıştır. Kelimenin if'âl ve tef'îl babı (وَسِعَ-أَوْسَعُ) bir şeyi genişletmek manasındadır.⁷⁹ Bu kelime Kur'ân'da çeşitli şekillerde yer almaktadır. Bu kelime dört yerde (وَسِعَ) fiil formunda gelmekte ve üç yerde Allah'ın her şeyi ilmen kuşattığını ifade etmekte⁸⁰ bir yerde ise Allah'ın kürsü'sünün her şeyi kapsadığını belirtmektedir.⁸¹ Yine (وَسِعَتْ) ve (وَسِعَتْ) formları da ilmin ve rahmetin genişliği ve kuşatıcılığını vurgulamaktadır.⁸² Sekiz yerde (وَأَسَعَ) şeklinde gelen bu kelime⁸³ genelde Allah'ın âlim isminin sıfatı olarak (وَأَسَعَ عَلِيمًا) şeklinde gelmektedir ki Allah'ın ilminin genişliğini ve kapsayıcılığını ifade etmektedir.⁸⁴ Birçok yerde ise bu kelime Allah'ın rahmetinin genişliğini ve kuşatıcılığını ifade etmektedir.⁸⁵ Yine (وَأَسِعًا حَكِيمًا) hükmün genişliğini ifade etmektedir.⁸⁶ Bazen de bu kelime yeryüzünün genişliğini vurgulamak açısından fiziki bir genişliği ve bolluğu da ifade etmektedir.⁸⁷ Kelimenin (وُسْعَهَا) formu asıl mana olup imkân, güç ve kudret anlamında kullanılmaktadır.⁸⁸ (الْمُوسِعِ) Allah'ın lütfunun geniş olmasını⁸⁹ (لِْمُوسِعُونَ) ise gökyüzünün Allah tarafından genişletilmeye devam ettiğini bildirmektedir.⁹⁰ Maddi ve manevi anlamda bütünüyle genişliğe delalet eden bu kökün (الْحَرْجُ) kelimesinin zıttı olduğu görülmektedir.

⁷⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzû'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts), 2/255; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 393; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/243.

⁷⁸ Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, "Vs'a", 2/203; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "Vs'a", 8/392.

⁷⁹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, "Vs'a", 3/61, 62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "Vs'a", 8/392, 393.

⁸⁰ el-En'âm 6/80; el-A'râf 7/89; Tâhâ 20/98.

⁸¹ el-Bakara 2/255.

⁸² el-A'râf 7/156; Mü'min 40/7.

⁸³ Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 948, 949.

⁸⁴ el-Bakara 2/115, 247, 261, 268; Âl-i İmrân 3/73; el-Mâide 5/54; en-Nûr 24/32.

⁸⁵ el-En'âm 6/147; en-Necm 53/32.

⁸⁶ en-Nisâ 4/130.

⁸⁷ en-Nisâ 4/97; el-Ankebût 29/56; ez-Zümer 39/10.

⁸⁸ el-Bakara 2/233, 286; el-En'âm 6/152; el-A'râf 7/42; el-Mü'minûn 23/62.

⁸⁹ el-Bakara 2/236.

⁹⁰ ez-Zâriyât 51/47.

3. Kur'ân'da H-r-c (ح-ر-ج) Kökü ve Türevlerinin Kullanımı

Kur'ân'da geçen h-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin bağlamı dikkate alındığında aşağıda verilen manalarda kullanıldığı görülmektedir.

3.1. Şüphe Etme/Kuşku Duyma

Bazı âyetlerde geçen (حَرَج) kelimesi şüphe etmek anlamında kullanılmıştır. Mücâhid (ö. 103/721), (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ) (ö. 103/721), (حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) âyetinde geçen (حَرَجًا) kelimesini (شَكًّا) yani şüphe etmek;⁹² Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ve Zeccâc ise bu kelimeyi (ضَيْقًا) yani sıkıntı duymak⁹³ İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise (شَكًّا وَلَا ضَيْقًا مِنْ قِضَائِكَ) “Verdiğin hüküm hususunda hiç bir şüphe ve sıkıntı duymamak” şeklinde tefsir etmiştir.⁹⁴ Taberî (ö. 310/923) ise (حَرَجًا) kelimesini (شَكًّا), (ضَيْقًا) ve (إِثْمًا) sıkıntı, şüphe ve günah kelimelerini kullanarak açıklamaktadır. Ona göre âyet, “Senin verdiğin hüküm hakkında sıkıntı duymamaları ve o hükmü inkâr etmek suretiyle günaha girmemeleri ve sana itaat hususunda şüphe etmemeleri” mesajını vermektedir.⁹⁵ Zemaşerî (ö. 538/1144) bu kelimeye darlık ve sıkıntı manası vermekle beraber buna kuşku dendiğini de söyleyerek şöyle demektedir: “Kuşku anlamına geldiği de söylenmiştir çünkü kuşku duyan kişi, gerçek kendisine net bir şekilde görününceye kadar durumu konusunda tedirgin ve kararsızlık içindedir.”⁹⁶ Bağlam açısından bakıldığında şüphe etme anlamının daha uygun olduğu görülmektedir. Zira burada üzerinde durulan husus imandır. İman ise şüpheyi kaldırmaz.⁹⁷

Yine bazı müfessirler A'râf sûresi 7/2 (كِتَابٌ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ) (ö. 68/687-88), (وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ) âyetinde yer alan (حَرَجٌ) kelimesinin şüphe etmek anlamında olduğunu ifade etmişlerdir. Mücâhid ve İbn Kuteybe (حَرَجٌ) kelimesini (شَكًّا مِنْهُ) yani “Onun doğruluğuna dair kalbinde bir şüphe olmasın” şeklinde izah etmektedir. Zira bir işin hakikatini bilmeyen kişinin şüpheden dolayı kalbi darlaşır ve sıkıntı duyar.⁹⁸ Ferrâ ise kelimeyi sıkıntı anlamında anlamış ve şöyle demiştir: “Seni yalanlamalarından dolayı Kur'ân'a dair göğsünde bir sıkıntı oluşmasın.” Ferrâ bu kelimenin şüphe manasında kullanıldığını da ifade etmiştir.⁹⁹ Taberî de A'râf sûresi 7/2'de bulunan (حَرَجٌ) kelimesinin İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Katade (ö. 117/735), Mücâhid ve Süddî (ö. 127/745) tarafından “şüphe etmek” olarak tefsir edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Söz konusu âyetin bağlamına bakıldığında, (حَرَجٌ) kelimesinin, çoğunluğun da ifade ettiği gibi, “şüphe etmek” olarak tefsir edilmesi daha uygundur.

⁹¹ en-Nisâ 4/65.

⁹² Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nîl (Kahire: Dâru'l Fikri'l İslâmî, 1989), *Tefsîr*, 286.

⁹³ Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/131; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/70.

⁹⁴ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, 114.

⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/515.

⁹⁶ Ebû'l Kasım Mahmud b. Amr ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hağâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vüçûhi't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986), 1/529.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/518.

⁹⁸ Mücâhid, *Tefsîr*, 333; İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, 143.

⁹⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/370.

¹⁰⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/295, 296.

3.2. Sıkıntı/Güçlük/Zorluk

Bazı âyetlerde geçen (حَرَج) kelimesi (ضَيْقٌ) yani sıkıntı, zorluk ve güçlük anlamında kullanılmıştır. Örneğin abdestin nasıl alınacağını ifade eden Mâide sûresi 5/6 (مَا يُرِيدُ اللَّهُ (لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ)) âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Müfessirlerin çoğunluğuna göre âyetteki (حَرَج) kelimesi (ضَيْقٌ) yani güçlük anlamındadır.¹⁰¹ Bilindiği gibi namazın şartlarından biri de abdestli olmak veya gusül abdesti gerekiyorsa gusül abdesti almaktır. Namaz abdesti ve gusül için de su gereklidir. Fakat suya her zaman ulaşmak mümkün olmayabilir. Bundan dolayı da teyemmüm abdesti almak suretiyle namazın şartı yerine getirilmekte; böylece namaz gibi en büyük bir ibadetin vaktinde eda edilmesi kolaylaştırılmış olmaktadır. İşte âyet bu hakikati bildirmekte dini vecibelerin yerine getirilmesi hususunda herhangi bir sıkıntı ve güçlük bulunmadığını vurgulamaktadır.¹⁰²

Yine müfessirler, dinin emirlerinin uygulanması hususunda zorluk olmadığını ifade eden Hac sûresi 22/78 (وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ) âyetinde de (حَرَج) kelimesinin (ضَيْقٌ) yani sıkıntı, zorluk ve güçlük anlamında kullanıldığını vurgulamışlardır. Müfessirlere göre Yüce Allah abdest, namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin uygulanmasında birçok kolaylık sağlamıştır. Günahkârlar için de tevbe kapısı açık tutulmuş ve çeşitli ruhsatlar ile hükümlerin uygulanması kolaylaştırılmıştır. Bu anlamda hükümlerin uygulanmasında herhangi bir zorluk, sıkıntı ve güçlük söz konusu değildir.¹⁰³

Nûr sûresi 24/61 (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ) kör, topal ve hastalara ruhsat veren bu âyette geçen (حَرَج) kelimelerinin de zorluk, sıkıntı ve güçlük anlamında olduğunu vurgulamışlardır. Bu âyetin nüzülü sebebi hakkında 5 ayrı rivayet bulunmakla beraber bu görüşleri ikiye indirmek mümkündür. Birincisine göre bu âyetler kör, topal ve hasta olanların başkalarının evinde veya başkalarıyla birlikte yemek yeme adabını düzenlemektedir. İkincisine göre ise bu âyet körlük, topal olma ve hastalık gibi nedenlerden dolayı cihada gidemeyenler hakkındaki hükümleri bildirmektedir.¹⁰⁴ Neticede âyetteki (حَرَج) kelimesi engelli bireyler için bir ruhsat tanındığını, onların bedenlen sağlıklı insanlar gibi değerlendirilmemesi gerektiğini, bazı hükümlerin uygulanmasında onlara sıkıntı, güçlük ve zorluk olmadığını ifade etmektedir.

Bazı müfessirler Fetih sûresi 48/17. âyette (لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا) (عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ) geçen (حَرَج) kelimelerinin (إِثْم)/günah) manasında olduğunu ifade etmişlerse de¹⁰⁵ bağlam açısından bakıldığında bu kelimelerin zorluk/sıkıntı ve güçlük anlamını ifade eden (ضَيْقٌ) olması daha uygun düşmektedir. Zira Yüce Allah âyette

¹⁰¹ Mücâhid, *Tefsîr*, 302; Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, 1/156; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 10/85.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/612; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi, (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmîyye, 2001), 1/523; Ebü'l Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîr*, thk. Sami b. Muhammed Selamet, (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/60.

¹⁰³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/689-691; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 3/440; Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 2005), 7/447, 448; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/173; Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî, 1999), 23/255, 256.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 19/219-221; Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyid b. Abdulmaksud b. Abdurrahman, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, ts), 4/122, 123; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/256; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 6/84, 85.

¹⁰⁵ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, 356.

zikredilen engellere sahip olanları savaşmaya ve cihada mecbur etmemiş onları bir güçlük, zorluk ve sıkıntıyla baş başa bırakmamış, aksine onlara kolaylık sağlamıştır.¹⁰⁶

3.3. Sıkılma/Daralma

Bazı âyetlerde (حَجَّ) kelimesi sıkma, sıkılma, bunalma ve daralma anlamında kullanılmıştır. Müfessirlere göre iman edenler ile iman etmeyenlerin kalbi durumlarını ifade eden En'âm sûresi 6/125 (وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا) âyetinde geçen (حَجَّ) kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Âyette (ضَيِّقًا) kelimesinden sonra (حَرَجًا) kelimesi tekit için gelmiştir. Zira (حَرَجًا) kelimesi, (ضَيِّقًا) kelimesinde olmayan daha yüksek bir daralma ve sıkılmayı ifade etmektedir.¹⁰⁷ Bağlam açısından bakıldığında âyette geçen (حَجَّ) kelimesinin manevi açıdan bir daralma, sıkılma ve bunalmaya delalet ettiği görülmektedir. Zira dalalette kalmayı tercih eden kişi Allah'ın yardımından mahrum kalır ve küfür karanlığı dört bir taraftan kalbini sarar. Kalbi katılaştıran, hakka ve imana kapıları kapatan bu kişi de bir çıkış yolu bulamayınca sanki göğse doğru çıkıyormuş gibi göğsünde daralma yaşar ve nefes alamaz hale gelir.¹⁰⁸ Mücâhid ve Süddî âyetteki (حَجَّ) kelimesinin şüphe etmek anlamında olduğunu söylemişlerdir ki bu açıklama, söz konusu âyetin bağlamıyla uyumlu gözükmemektedir.¹⁰⁹ Zira yukarıda kelimenin etimolojik anlamını açıklarken de belirtildiği gibi söz konusu kelimenin bu âyette lafzî anlamda kullanıldığı görülmektedir.

3.4. Günah/Günah İşleme

Bağlam açısından bakıldığında bazı âyetlerde (حَجَّ) kelimesinin günah manasında kullanıldığı görülmektedir. Müfessirler çeşitli nedenlerden dolayı savaşa katılamayanların durumlarını açıklayan Tevbe 9/91'deki (لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرَجٌ) zayıflar, hastalar ve infak edecek imkânı olmayanlara (حَجَّ) olmadığını ifade eden âyetteki (حَجَّ) kelimesini günah olarak tefsir etmişlerdir. Örneğin Taberî, âyetteki (حَجَّ) kelimesini (وهو الإثم) yani günah şeklinde izah etmekte ve şöyle demektedir: “Buna göre zayıflar, hastalar ve maddi imkânı olmadığı için infak edemeyenler Allah ve Resulüne karşı samimi oldukları sürece, savaştan geri kaldıkları için kendilerine günah yazılmayacaktır.”¹¹⁰ Yine Beydâvî âyetteki (حَجَّ) kelimesini (إثمٌ في) (ذنبٌ في التخلف)¹¹³ şeklinde günah kavramıyla ilişkilendirerek açıklamışlardır. Bununla beraber bazı müfessirler bu kelimeyi

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/222; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 4/133; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/339; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/78.

¹⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 8, 59.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/102, 103; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/64; Şihâbüddîn Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-meşânî*, thk. Ali Abdülbârî Atiyye, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/266, 267.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/103.

¹¹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/419.

¹¹¹ Ebû Said Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1997), 3/93.

¹¹² Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'iku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedevi, (Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/702.

¹¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 5/345.

hem (ضَيْقُ) hem de (إِثْمٌ) kelimesiyle açıklamışlardır.¹¹⁴ İbn Âşûr bu kelimeyi (ضَيْقُ التَّكْلِيفِ) “sorumluluğun getirdiği yük/sıkıntı” şeklinde açıklamaktadır.¹¹⁵

Müfessirler evlatlıkların boşadığı kadınlarla evlenme hususunu açıklayan Ahzâb sûresi 33/37 (لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطْرًا) âyetindeki (حَرَجٌ) kelimesinin günah anlamında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu âyete göre evlatlıkların boşadığı kadınlarla evlenmek günah değildir. Zira evlatlık biyolojik açıdan, evlat edinen kişinin çocuğu değildir. Araplar ise evlatlığı öz çocuk gibi sayar onun boşadığı kadınla evlenmeyi uygun bulmazlardı. Bu âyetle, evlatlığın öz çocuk olmadığı dolayısıyla evlatlığın boşadığı kadınla evlenmede bir günah olmadığı vurgulanmıştır.¹¹⁶ Yine aynı sûrenin 38. âyetinde (حَرَجٌ) geçen (حَرَجٌ) kelimesi de (إِثْمٌ) yani günah anlamında kullanılmakta, Yüce Allah’ın yapılmasını emrettiği hususların yerine getirilmesinde Hz. Peygamber için bir günah bulunmadığı aksine bunun helal olduğu vurgulanmaktadır.¹¹⁷ Yine aynı sûrenin 50. âyeti (فَدَعَلِمْنَا مَا فَرَضْنَا عَلَيْهِمْ فِي أَزْوَاجِهِمْ وَمَا مَلَكَتْ) âyetindeki (حَرَجٌ) kelimesinin hem (إِثْمٌ/günah) hem de (ضَيْقٌ/zorluk ve güçlük) manasında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Taberî âyetin bu kısmını (لَكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ إِثْمٌ وَضَيْقٌ) “senin için bir günah ve güçlük olmaması için böyle yaptık” şeklinde açıklamaktadır.¹¹⁸ Bazı müfessirler ise söz konusu kelimeye sadece sıkıntı, güçlük ve zorluk manasını vererek (الضَّيْقُ) şeklinde tefsir etmişlerdir.¹¹⁹

4. Kur’ân’da H-r-c (ح-ر-ج) Kökü ve Türevleriyle Anlam Yakınlığı Olan Kelimeler

4.1. الضَّيْقُ

Kur’ân’da ض-ي-ق kökünden (ضَاقَ) fiili iki kez¹²⁰ (يَضِيقُ) fiili de iki kez geçmektedir.¹²¹ (ضَاقَ) fiili Hz. Lût’un psikolojik durumunun tahlili için kullanılmıştır. İki yerde de (وَضَاقَ بِهِمْ دَرْعًا) kalıp ifadeyle gelmektedir.¹²² Hz. Lût kavmini o çirkin fiili işlememeleri hususunda defalarca uyarmış ama bir netice alamamıştı. Yüce Allah o kavmin yaptıklarından dolayı helak edilmeleri için melekler görevlendirdi. Bu melekler ise “erkek” kılığına bürünerek Hz. Lût’un yaşadığı beldeye geldiler. Hz. Lût onları görünce kavminin onlara kötülük yapacaklarını bildiği için kalbi son derece sıkıştı ne yapacağını bilemez bir duruma geldi. İşte Yüce Allah onun bu durumunu bu kalıp ifadeyle açıklamaktadır. Taberî âyetteki bu ifadeyi “onların gelişlerinden dolayı onun nefsinin bir

¹¹⁴ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990), 10/507; Ahmed b. Mustafa el- Merâgî, *Tefsîrû'l-merâgî*, (Kahire: Matbaati Mustafa'l-Bâbi ve Evladüh, 1946), 10/182.

¹¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/294.

¹¹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/273-275; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Baḥrû'l-'ulûm*, (b.y.: y.y., ts), 3/63.

¹¹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/276; Semerkandî, *Baḥrû'l-'ulûm*, 3/63; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 6/357; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 6/427.

¹¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 20/290; bk. Ebû Muhammed Abdülhak b. Galî İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2001), 4/392; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 11/206.

¹¹⁹ Beğâvî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 3/364; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/551.

¹²⁰ Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 648.

¹²¹ Abdalbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 1011; Hûd 11/77; el-Ankebût 29/33.

¹²² Hûd 11/77; el-Ankebût 29/33.

kaygı kapladı.” şeklinde açıklamaktadır.¹²³ Kur'ân'da (صَافَتْ) fiili üç yerde geçmekte ve sadece Tevbe sûresinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi Huneyn savaşında Müslümanların sayısal çokluğa güvenmelerinden dolayı ilk anda bozguna uğrayıp kaçışmaları ve bunun neticesinde yaşadıkları büyük sıkıntıyı anlatmakta; diğer ikisi ise Tebük seferine mazeretsiz katılmayan, savaştan geri kalan üç kişinin yaşadığı pişmanlık, üzüntü ve ruhsal bunalım halini açıklamak için kullanılmaktadır.¹²⁴

Kur'ân'da bu kökten türeyen (صَبِيْقٍ) kelimesi iki kez geçmektedir.¹²⁵ Nahl 16/127'de bu kelime (صَبِيْقٍ) kipinin tahfifli şekli olan (صَبِيْقٍ) şeklinde geçmektedir.¹²⁶ Nahl 16/127 ve Neml 27/70'teki bu ifadeler teselli mahiyetinde olup müşriklerin hile ve tuzaklarına karşı Hz. Peygamber'in üzülmemesi, hile ve tuzaklarından dolayı kalbinin daralmaması gerektiğini salık vermektedir. Taberî bu ifadeleri şöyle anlamlandırmaktadır: “Onların bilgisizce konuşmaları, senin getirdiğin hakikatleri sihir, şiir ve kehanet olarak tanımlamaları; hile ve tuzaklarla sana ve Allah'ın yoluna engel olmaya çalışanlardan dolayı herhangi bir sıkıntıya girmene gerek yoktur. Zira Allah sana yardım edecektir.”¹²⁷

En'âm sûresi 6/125 (وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا). Bu âyette “صَبِيْقًا ve حَرَجًا” kelimelerinin birlikte kullanılması yakın anlamlı olduklarına ve tekit için kullanıldığına delalet etmektedir. Bu terkip tefsirlerde inkârcının kalbine iman ve hikmetin ulaşmaması olarak tefsir edilmektedir. Zira o kişi, kalbini, ormandaki sık ağaçların alanı daraltmasından dolayı geçişlere engel olması gibi, iman ve hikmetin geçişine kapatmıştır. Bundan dolayı da o kişinin göğsünde müthiş bir daralma ve sıkılma meydana gelmiştir.¹²⁸ Furkân sûresi 25/13. âyette (وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا) şeklinde sıfat olarak gelmekte ve fiziki anlamdaki yer darlığına vurgu yapmaktadır.¹²⁹

Yine Hûd sûresi 11/12'de ism-i fail formunda geçen (وَصَابِقُ بِهِ صَدْرِكَ) ifadesinde “Ona bir hazine verilmesi veya onunla beraber bir meleşin gelmesi gerekmez miydi?” gibi isteklerden dolayı Hz. Peygamber'in kalbinin sıkıştığı ve göğsünün daraldığı bildirilmektedir.¹³⁰

Hicr sûresi 15/97 (وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَصِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ) âyetini Taberî (وَأَنْ ذَلِكَ) “Bunun seni sıkıntıya koyduğunu biliyoruz” şeklinde tefsir etmektedir. Zira müşriklerin Allah resulünü yalanlamaları ve onun getirdiği Kur'ân'ı alaya almaları Hz. Peygamber'in göğsünün daralmasına ve tebliğ görevinde zorluk çekmesine neden olmaktadır.¹³¹ Şuarâ sûresi 26/13 (وَيَصِيقُ صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي). Bu âyette geçen sözler Hz. Musa'ya aittir. Hz. Musa peygamberlikle görevlendirildiği zaman görevin önem ve zorluğunu bildiği için, göğsünün daralacağını ve dilinin dönmeyeceğini ifade ederek kardeşi Harun'u yardımcı olarak istemektedir. Zira Hz. Musa Firavun tarafından yalancılıkla suçlanmaktan ve daha önce onlardan birisini öldürdüğü için öldürülmekten

¹²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/407; 20/32.

¹²⁴ et-Tevbe 9/25, 118; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/179; 14/543.

¹²⁵ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 652; en-Nahl 16/127; en-Neml 27/70.

¹²⁶ Ebû Ubeyde, 1/369; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 211.

¹²⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/325, 326; 19/491.

¹²⁸ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/353; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/10; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/64.

¹²⁹ Semerkandî, *Baḥrü'l-'ulûm*, 2/531.

¹³⁰ Hûd 11/12; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/5; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 15/258, 259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/382.

¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 17/159; İbn Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 3/376.

korkmaktadır.¹³² Bütün bu veriler (ح-ر-ج) kökünün (ض-ي-ق) kökü ile yakın anlamli olduğunu göstermektedir.

4.2. الْأَيْمُ

Kur'ân'da م-ث-ا kökünden türeyen birçok form bulunmaktadır. Bu kök (أَيْمٌ ve أَيْمٌ) formunda 21 âyette, (أَيْمًا) formunda ise 10 âyette yer almaktadır. Bir âyette (أَيْمًا) şeklinde, bir âyette (أَيْمِي) ve (أَيْمِكَ) şeklinde bir âyette (أَيْمُهُ) başka bir âyette ise (أَيْمُهُمَا) formunda gelmektedir.¹³³ Genel olarak bu kelime masiyet¹³⁴ günah¹³⁵ haram¹³⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bakara sûresi 2/203. âyetteki (فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ) ibaresini Mücâhid (لَا إِثْمَ عَلَيْهِ) şeklinde tefsir etmiştir.¹³⁷ Bakara sûresi 2/219'da geçen ve içki içmeyi yasaklayan âyette geçen (إِثْمٌ كَبِيرٌ) ifadesini Süddî "Kişinin içki içmesi ve ardından insanlara eziyet etmesi" olarak açıklaması, kelimeye sıkıntı ve zorluk manasının olduğuna delalet etmektedir.¹³⁸ Bu kelime sıkıntı manasında kullanılmakla beraber baskın manasının günah ve günah işleme olduğu görülmektedir. Günah işlemek ise kişide kalbi daralma ve sıkıntılara neden olmaktadır. Zira Hz. Peygamber günahın tarifini yaparken (وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ) وَابْتِغَاءُ مَا حَاكَ (فِي صَدْرِكَ وَكَرِهْتُمْ أَنْ يَطَّلِعَ عَلَيْهِ النَّاسُ) buyurmaktadır: "Günah, kalbini tırmalayan ve insanların muttali olmasından hoşlanmadığın şeydir"¹³⁹ Günahın kişide manevi baskı ve sıkıntıları arttırması açısından bakıldığında, mana itibariyle (ح-ر-ج) köküyle aynı anlam örgüsü içinde değerlendirilmesi mümkündür.

4.3. الْبَأْسُ

Kur'ân'da b-e-s (ب-ا-س) kökü ve bu kökten türeyen çeşitli formlar bulunmaktadır. Kur'ân'da bu kelime dokuz kez (بَأْسٌ), iki kez (بَأْسًا), dört kez (الْبَأْسَاءُ), iki kez (بَأْسُكُمْ), 10 kez (بَأْسُنَا), bir kez (بَأْسُهُ) ve bir kez de (بَأْسُهُمْ) formunda geçmektedir.¹⁴⁰ Bu kökten türeyen kelimeler bağlam açısından çeşitli anlamları ifade etmektedirler. Örneğin bu kökten türeyen ve dört âyette¹⁴¹ geçen (الْبَأْسَاءُ) kelimesini müfessirler fakirlik, açlık ve geçim sıkıntısı olarak tefsir etmişlerdir.¹⁴² Süddî ve Katade bu âyetlerden biri olan Bakara 2/214'ün Ahzâb Günü indiğini belirtmektedir ki bu âyette geçen (الْبَأْسَاءُ) kelimesi açlık, ihtiyaç ve geçim sıkıntısı olarak tefsir edilmiştir. Zira söz konusu âyette önceki milletlerin, Allah yolunda mücadele ederken bazen çok zor durumda kaldıkları, buna rağmen sabredip yılmadıkları, bu sabır neticesinde de galip geldikleri bildirilerek Müslümanlara

¹³² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/337; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/336.

¹³³ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 51, 52.

¹³⁴ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997), 1/165; 5/1471.

¹³⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 3/322; 3/400; 4/215; 4/245; 19/116; 22/304; 23/238.

¹³⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 3/550.

¹³⁷ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 4/216.

¹³⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 4/325.

¹³⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi' u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l Arabî, ts), "Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 15.

¹⁴⁰ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 282, 283.

¹⁴¹ el-Bakara 2/177, 214; el-En'âm 6/42; el-A'râf 7/94.

¹⁴² Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 3/349,350; 4/288; 11/354; 12/572.

mücadele ve sabır tavsiye edilmektedir.¹⁴³ Yine bu kökten türeyen ve dokuz âyette¹⁴⁴ yer alan (الْبَاسِ) kelimesi, müfessirlere göre savaş esnasındaki en sıkıntılı durumu veya savaşın bizzat kendisini ifade etmekte olup, savaşta çatışmaların en yoğun olduğu zamanı vurgulamaktadır.¹⁴⁵ Kelimenin bu anlamından dolayı Bakara sûresi 2/177. âyetteki (حِينَ) ifadesini İbn Mesud, Süddî ve Katade şiddet ve savaş olarak tefsir etmişlerdir.¹⁴⁶ Bu kökün diğer bir kullanımı olan (الْبَاسِ) mastarını müfessirler genel olarak konuyla ilgili rivayetlerden dolayı savaşma ve öldürme anlamına yorumuşlardır.¹⁴⁷ Netice itibarıyla b-e-s (ب-ا-س) kökünün ve ondan türeyen kelimelerin zorluk, güçlük, bela ve sıkıntı durumlarını yansıtmaları açısından (الْحَرْجُ) kökü ile yakın anlamlı bir kelime olduğu görülmektedir.

4.4. الْحَنْثُ

Kur'ân'da ḥ-n-ṣ (ح-ن-ث) kökünden türeyen iki kelime bulunmaktadır. Bunlardan birincisi mastar diğeri muzari fiil formunda geçmektedir.¹⁴⁸ Fiil olarak Sâd sûresi 38/44. âyette (وَحَدُّ بِيَدِكَ ضِعْفًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تَحْنُثْ) şeklinde geçmekte olup yemin bozma ile ilgilidir. Hz. Eyüp ağır bir hastalığa yakalanır, o sırada bir meseleden dolayı eşine kızır ve ona iyileştikten sonra 100 sopa vuracağına dair yemin eder. Allah'ın lütfuyla iyileşen ve sağlığına kavuşan Hz. Eyüp yemininin gereğini yerine getirmek istemektedir. Yüce Allah ona yeminindeki miktarı karşılayacak bir demet almasını ve onunla bir kez vurmasını emreder. Hz. Eyüp de bunu yapar böylece yeminini bozmamış olur.¹⁴⁹

Kur'ân'da bu kökten türeyen diğer kelime ise Vâkıa sûresi 56/46. âyette geçmektedir. (وَكَاثِبُونَ يُصِرُّونَ عَلَى الْحَنْثِ الْعَظِيمِ). Yüce Allah amel defterleri sol taraflarından verilecek olan cehennemliklerin özelliklerini açıklarken onlardan bir tanesinin de “büyük günaha ısrar etmeleri” olduğunu bildirmektedir. Mücâhid ve Katade âyette geçen (الْحَنْثِ) kelimesinden maksadın (الدَّنْبِ) yani günah olduğunu ifade etmektedirler. Dahhâk, İbn Zeyd ve diğer bir görüşüne göre Katade büyük günahın Allah'a şirk koşmak olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁰ Bu kökün günah anlamının (الْحَرْجِ) kelimesiyle yakın anlamlı olduğu görülmektedir. Zira günah (الْحَنْثِ), yukarıda ifade edildiği gibi kalpte manevi bir sıkıntı ve daralmaya delalet etmektedir.

4.5. الْحُوبُ

Kur'ân'da ḥ-v-b (ح-و-ب) kökünden sadece bir kelime bulunmaktadır. Bu kelime Nisâ sûresi 4/2. âyette şöyle yer almaktadır: (وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا). Söz konusu âyette, yetimlerin bakımını üstlenen vasilelere uyarılar yapılmakta, helal olanla yetinmeleri haramdan uzak durmaları salık verilmekte ve yetimlerin mallarını kendi mallarına katarak yemeleri yasaklanmaktadır. Bu şekilde davranmanın çok büyük bir vebal olduğu (حُوبًا كَبِيرًا) ibaresiyle ifade

¹⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/288.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/84; el-En'âm 6/65; el-İsrâ 17/5; en-Neml 27/33; el-Ahzâb 33/18; Muhammed 40/29; el-Fetih 48/16; el-Hadîd 57/25.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/354; 20/230.

¹⁴⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/354.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/579; 11/420, 421; 17/270; 18/481.

¹⁴⁸ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres*, 340, 462.

¹⁴⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/212, 213.

¹⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 23/32.

edilmektedir.¹⁵¹ Müfessirler (حُوبًا كَيْبَرًا) ifadesindeki (حُوبًا) kelimesini genel olarak (إِثْم) kelimesiyle tefsir etmektedirler.¹⁵²

Sonuç

Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökünün temel anlamı, bir şeylerin bir yerde birikmesi ve toplanmasından dolayı bir daralma, sıkılma, zorluk ve güçlüğü meydana gelmesidir. Araplar bu açıdan maddi ve manevi bazı olguları bu kelimeyle tanımlamışlardır. Dolayısıyla bu kökten türeyen bütün kelimelerin de bu esas mana çerçevesinde anlaşılması ve bu temel manaya hamledilmesi gerekmektedir.

Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevleri lügatlerde; sık ağaçlardan oluşan dar yer, daralma/sıkılma, sıkıştırmak, şaşırma/bir şeye bakamamak, yatak/sedye/tahtırevan, zayıf/ beli ince cılız deve, rüzgâr, iki şeyi birbirine sıkıca sürtmek, av köpeğinin payı, köpek tasma, günah, günaha zorlama/günah işlettirme ve haram/yasak olmak gibi anlamlara gelmektedir. Tespit edilen bütün bu anlamlar bir yönüyle de olsa kök mananın üzerine bina edilmiş manalardır. Bu da kök mana ve türevleri arasında semantik bir bağ olduğuna delalet etmektedir. Zira bu kökün bütün türevlerinde kökün asıl anlamı olan sıkıntı ve darlık manası olduğu görülmektedir.

Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin Kur'ân'daki kullanımlarının "şüphe etme/kuşku duyma", "sıkıntı/güçlük/zorluk", "sıkma/daralma" ve "günah/günah işleme" gibi anlamlar içerdiği, bu anlamların da Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevleriyle uyumlu olduğu görülmektedir. Zira bir şeyde şüphe etmek için bütün kaygıların ve endişelerin o noktada toplanması gerekmektedir. Maddi anlamda sıkıntı ve manevi anlamda daralma hissinde de yine bütün sıkıntıların insanı çepeçevre kuşatması ve onun benliğinde toplanması gerekmektedir. Günah ve günah işlemede ise kişinin günahattan sonra nedamet duyması ve o günahın getirdiği psikolojik rahatsızlıkların kalbinde toplanması onda göğüs darlığı meydana getirmektedir.

Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin anlam örgüsü göz önüne alındığında bu kelimenin (الصَّبِقُ/darlık), (الْإِثْمُ/günah), (الْبَأْسُ/sıkıntı), (الْجُنْتُ/günah) ve (الْحُوبُ/günah/sıkıntı/ihtiyaç) kelimeleriyle yakın anlamlı ve aynı semantik alanda yer alan kelimeler oldukları görülmektedir.

Ḥ-r-c (ح-ر-ج) kökü ve türevlerinin anlam örgüsü göz önüne alındığında kelimenin (الشَّرْحُ/beyan edip açıklamak), (الْفَسْحُ/geniş olmak) ve (الْوَسْعُ/genişlik) kelimeleriyle ise zıt anlamlı oldukları tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışma, Kur'ân'daki kelimelerin semantik analizlerinin iyi yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Zira kelimeler de zaman içerisinde ifade ettikleri esas anlamlarının dışında farklı anlamlar kazanabilir, anlam değişmesine, anlam genişlemesine veya anlam daralmasına uğrayabilirler. Kelimenin semantik anlam analizi ile bütün yönleri ortaya konduktan sonra Kur'ân kelimelerinin anlamlandırılması âyetlerin daha iyi kavranmasına ve Kur'ân'ın hedeflerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Bu açıdan yapılan ilmi faaliyetlerde söz konusu kelimelerin sözlük manalarından sadece birini seçmek, hedeflenen anlama düzeyinin eksik olmasına neden olmaktadır.

¹⁵¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 7/525, 526.

¹⁵² Ebû Ubeyde, *Mecâz u'l-Kur'ân*, 113; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, 106; Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 7/529.

Kaynakça

- Abdulgâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2012.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud b. Abdullah. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. thk. Ali Abdülbâri Atiyye, 16. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dârü'l-İlm ve's-Sekâfe, ts.
- Aydın, İsmail. "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK 2/ 207-209. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bayrav, Süheyla. *Yapısal Dilbilimi*. 2. Basım. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.
- Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve Süleyman Müslim el-Harş. 8 Cilt. 4. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.
- Beydâvî, Ebû Said Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1997.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *eş-Şihâh fi'l-luğa*. thk. Ahmed Abdülğafur Atâr, 6 Cilt. 4. Basım. Beyrut: Dâru'l-İlmi lil-Melayîn, 1987.
- Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Avvad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî-İbrâhîm Sâmîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Mektebetü'l-hilâl, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil eş-Şelebî. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mısıriyye, ts.
- Feyyûmî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Mişbâhu'l-münîr fi ğarîbi's-şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mevdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhtâ*. thk. Komisyon. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2005.
- Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk b. İbrâhîm. *Ġarîbü'l-ġadîş*. thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-Âyîd. 3 Cilt. Mekke: Câmîatü'l-Ümmî'l-Kurrâ, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't Tunusiye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gali, *el-Muġarrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luğa*. thk. Remzi Münîr Ba'İbekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. 3. Basım. Riyad: Mektebetü Nizar Mustafa, 1997.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1979.
- İbn Kesîr, Ebü'l Fîdâ İsmail b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selamet, 8 Cilt. 2. Basım. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Ġarîbü'l-Kur'ân*. thk. Said Lihâm. b.y.: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr. *el-Muġaşşas*, thk. Halil İbrâhîm Cefal. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdürrezzak el-Mehdi. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2001.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'ı Anlamada Semantik Yöntem". *Hikmet Yurdu*. 6/11. (Haziran 2013), 105-178.
- Keleş, Mehmet. "Kur'an Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2023), 77-198. <https://doi.org/10.34085/buifd.1338638>
- Keleş, Mehmet. *Kur'anî Bir Kavram Olarak İnşirâh*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Kırca, Celal. *İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyid b. Abdulkmaksud b. Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, ts.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîrül-merâgî*. 30 Cilt. Kahire: Matbaati Mustafa'l-Bâbi ve Evladüh, 1946.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîr*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebû'n-Nîl. Kahire: Dârü'l Fikri'l İslâmî, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulkaki. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l Arabî, ts.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbü'l-Kur'an*, thk. Abdulmunim Halil İbrahim. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. 2. Basım. Halep: Mektebü'l-Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'iku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedevi, 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Paçacı, Mehmet. "Tefsir'de Semantik ve Hermenötik", İslami İlimlerde Metodoloji/Usül Mes'elesi I. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan ed-Davûdî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1991.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 30 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l Arabî, 1999.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrül-Kur'ânî'l-hakîm*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1990.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-ülûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Soysaldı, H. Mehmet. "Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi". 31-50. *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Mayıs, 2001.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi". *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1994), 17-24.
- Yılmaz, Hasan. *Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanması*. Bursa: Kurav Yayınları, 2007.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon, 40 Cilt. b.y.: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbüh*. 5 Cilt. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvil fî vücûhi't-te'vil*. 4 Cilt. 3. Basım. Beyrut: Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l Kasım Mahmud b. Amr. *Esâsü'l-belâĝa*. 2 Cilt. thk. Muhammed Basil, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.